

БАМБУШИЙ ХРЕСТ

ВАСИЛЬ СТЕФАНЦ

БІБЛОТЕКА
ТОВАРИСТВА
„ПРОСВІТА“

Число 2018

Знак А. 29.

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК.

7.2018

9

48796

КАМІННИЙ ХРЕСТ.

Студії і образки.

Л Ъ В І В
Накладом М. Яцкова і С-ки.
1900.

СТАРШОМУ МОЄМУ ДРУГОВИ
КИРИЛОВИ ГАМОРАКОВИ

ПРИСВЯЧУЮ.

АВТОР.

ЗОЛОЧІВ
Друкарня Вільгельма Цукеркандля.

КАМІННИЙ ХРЕСТ.

Студія.

Від коли Івана Дідуха запам'ятали в селі ґаздою, від тоді він мав усе лиш одного коня і малий візок з дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; на коня мав ремінну шлюю і нашильник, а на себе Іван накладав малу, мотузяну шлюю. Нашильника не потребував, бо лівою рукою спирав може ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля, або гній у поле, то однако і на кони і на Івані жили виступали, однако їм обом під гору посторонки моцували ся як струнви і однако в гори волочили ся по землі. До гори ліз кінь як по леду, а Івана як коли би хто

буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. З гори кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Івана обвивала ся сїтею синїх жил як ланцюхом із синьої стали.

Нераз ранком, ще перед сходом сонця, їхав Іван у поле пільною доріжкою. Шлії не мав на собі, лишень ішов з правого боку і тримав дишель як би під пахою. І кінь і Іван держали ся крепко, бо оба відпочали через ніч. То як їм лучало ся сходити з горба, то бігли. Бігли в долину і лишали за собою сліди колїс, копит і широчезних п'ят Іванових. Придорожнє зілля і бадилля гойдало ся, вихолїтувало ся на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону, на самій середині гори Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сїдав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби найти того місце, де бодяк забив ся.

— Та цу ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай,—говорив Іван з пересердя.

— Дїду Іване, а батьгов того борозного, най біжит, коли овес поїдає... Се хтось так брав на сьміх Івана, що видїв його патороч зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сьміхованцїв і спокійно тягнув бодяк дальше. Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгонив далі в ногу і встаючи казав:

— Небі си, вігниєш тай сам віпадеш, а я не маю чьису з тобов панькати си...

А ще Івана кликали в селі Переломаним. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, якби два залїзні краки стягали туб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов з войська до дому, то не застав ні тата, анї мами, лишень хатчину завалену. А всего маєтку лишив йому тато букату горба що найвисшого і що найгіршого над усе сільське поле. На тім горбі конали жінки пісок і зївав він ярами та

печерами під небеса, як страшний велитень. Ніхто не орав його і не сїяв і межі нїякої на нїм не було. Лиш один Іван узяв ся своєю пайку копати і сїяти. Оба з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком на верх. Часом на долїшні ниви спадав з горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобов грїну, тай понитці розлетиш си, який жеє тьижкий!

Але відай ніколи не гримнув, бо шкодував міха і поволи його спускав з плечей на землю. А раз вечером оповідав жінці і дітям таку пригоду.

— Сонце пражит, але не пражит, аж вогнем сипле, а я колїнкую з гноем на верх, аж шкіра з колїн обскакує. Піт ізза кожного волоска просїк, тай так ми солоно в ротї, аж гірко. Ледви я добив си на гору. А на горі такий вітрець дунув на мене, але такий легонький, шо аж! А підїт же, як мене за мінуту в попереці зачьило ножами шпикати — гадав-сми, шо мину си!

Від сеї пригоди Іван ходив усе зібганий у поясі, а люде прїзвали його Переломаний.

Але хоч той горб його переломив, то полїтки давав добрі. Іван бив палї, бив кіля, виносив на него тверді кицки трави і обкладав свою частку довкола, аби осїнні і весняні дощі не сполїкували гною і не заносили його в яруги. Вік свій збув на тїм горбі.

Чим старів ся, тим тяжше було йому, поломаному, сходити з горба.

— Такий песїй горб, шо стрїмголов у долину тручьїє!

Нераз, як заходяче сонце застало Івана на верху, то несло його тїнь з горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягала тїнь Іванова, як велитня схиленого в поясі. Іван тоді показував пальцем на свою тїнь і говорив горбови:

— Отос нї, небоже, зїбгав у дугу! Але доки нї ноги носьї, то мус родити хлїб!

На иньших нивах, шо Іван собі купив за гроші принесені з войська, робили сини

і жінка. Іван найбільше коло горба заходив ся.

Ще Івана знали в селі з того, що до церкви ходив лиш раз у рік, на великдень, і що курей зіцірував. То так він їх научував, що жадна не важила ся поступити на подвіре і порпати гній. Котра раз лапкою драпнула, то вже згнула від лопати або від бука. Хоть би Іваниха хрестом стелила ся, то не помогло.

Тай хиба ще то, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лаві.

— Був-сми наймитом, а потім вібув-сми десять рік у ваську, та я стола не знав тай коло стола мині їда не йде до трунку.

Отакий був Іван, дивний і з натурою і з роботою.

II.

Гостей у Івана повна хата, ґазди і ґаздині. Іван спродав усе, що мав, бо сини з жінкою наважили ся до Канади, а старий мусів вкінці подати ся.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Дькуюю вам файно, ґазди і ґаздині, що-сте ні мали за ґазду, а мою за ґаздиню...

Не договорявав і не пив до нікого, лиш тупо глядів навперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожде її слово головою потакував.

То як часом якась долішня хвиля викарбутить великий камінь з води і покладе його на беріг, то той камінь стоїть на березі тяжкий і бездушний. Сонце лупає з него черепочки давнього памулу і малює по нім маленькі, фосфоричні зьвізди. Блимає той камінь мертвими блисками відбитими від веходу і заходу сонця і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив від віків. Глядить з берега на воду, як на утрачене щасте.

Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду. Потряс сивим волосем, як гривою кованою зі сталевих ниток і договориював:

— Та дькую вам красно, та най вам Бог даст, що собі в него жьйдасте. Дай вам Боже здорове, дїду Михайле...

Подав Михайлови порцію і цілювали ся в руки.

— Куме Іване, дай вам Боже прожити ще на цїм сьвітї та най Господь милосерний щасливо запровадит вас на місце тай допоможе ласков своєв наново ґаздов стати!

— Коби Бог позволив... ґазди, а проше, а доцьгигїт же... Гадав-сми, що вас за стів по-обсажую, як прийдете на весїле синове, але инакше зробило си. То вже таке настало, що за що наші дїди тай тати не знали, то ми мусимо знати. Господна воля! А законтентуйтеж си, газди, тай вібачийте за решту.

Взяв порцію горівки тай підійшов д' жінкам, що сидїли на другім кінці стола від постелї.

— Тимофіхо, кумо, я хочу до вас напити си. Дивю си на вас тай ми, як якис казав, молодї лїта нагадуют си. Де, де, де-е? Ото-сте були хлопенна дївка, годна-сте були! То-сми за вами неодну нічку збавив то-сте в данци ходили як сновавка— так рівно! Ба, де кумо, тотї роки наші! Ану-ко пережитье тай вібачийте шо-м на старїсть данец нагадав. А проше...

Глянув на свою стару, що плакала межі жінками і виймив з пазухи хустину.

— Стара, ня, на-ко тобі платину та файно обїтри си, аби я тут нїяких плачїв не видїв! Гостий собі пилнуй, а плакати ще доста чьису, ще так си наплачеш, шо очи ти витечут.

Відійшов до ґаздів і крутив головою.

— Шос бим сказав, та най мовчу, най шїную образи в хатї і вас яко ґрешних. Але рівно не дай Боже нїкому доброму на жіночий розум перейти! Адї, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, ґазди-

не моя? То я тебе викорінував на старість із твоєї хати? Мовчи, не хлипай, бо ти сиві кіски зараз обмичу тай підеш у ту Гамерику як Жидівка.

— Куме Іване а лишіт же ви собі жінку, таже вона вам не воріг тай дітем своїм не воріг, та її банно за родом тай за своїм селом.

— Тимофіхо, як не знаєте, то не говоріт ані дзелень! То її банно, а я тудя з віскоком іду?!

Заскреготав зубами як жорнами, погрозив жінці кулаком як довбнею і бив ся в груди.

— Озміт та вгатіт ми сокиру отут у печинки, та може той жовч пукне, бо не вітримаю! Люде, такий туск, такий туск, шо не памньятаю, шо си зо мнов робит!

III.

— А проше, газди, а озміт же без царамонїї та будьте вібачні, бо ми вже подорожні. Тай мині старому не дивуйте си, шо

трохи втираю на жінку, але то не за дурно, ой, не за дурно. Цего би ніколи не було, як би не вона з синами. Сини, уважьієте, письменні, так як дістали якеє письмо до рук, як дістали якус напу, та як підійшли під стару, тай пилили, пилили аж перерубали. Два роки нічо в хатї не говорило си, лиш Канада, тай Канада. А як ні дотиснули, як-ем видїв, шо однако ні мут отут на старість гризти як не піду, тай-ем продав усе шо до крішки. Сини не хотьи бути наймитами післі мої голови тай кажут: „Ти наш тато, тай заведи нас до землі та дай нам хліба, бо як нас розділиш, тай не буде з чим кивати си“. Най їм Бог помагає їсти тот хліб, а мині однако гинути. Але, газди, а мині переломаному до ходів? Я зробок — ціле тіло мозиль, кости дрихлаві, шо заки їх рано зведеш до купи, то десіть раз йойкнеш!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А може як нам дорогу покажете, тай усї за вами пі-

демо. За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ця земля не годна кільки народа здержіти тай кільки біді вітримати. Мужик не годен і вона не годна, обоє вже не годні. І саранчі нема і пшениці нема. А податки накипають, шо-с платив лева, то тепер петь, шо-с їв солонину, то тепер барабулю. Ой з'золили нас, так нас ймили в руки, шо з тих рук ніхто нас не годен вірвати, хиба лиш тікати! Але колис на ці землі буде покаянїє, бо нарід поріже си! Не маєте ви за чим банувати!...

— Дькую вам за це слово, але його не приймаю. Певне, шо нарід поріже си. А тож Бог не гиїває си на таких, шо землю на гиндель пускают? Тепер нікому не треба землі, лиш викслів та банків. Тепер молоді ґазди мудрі настали, такі фаєрмани, шо за землев не згоріли. А дивіт-но си на ту стару скришку, та пускати її на гиндель?! Таже то дуплава верба, кини палцем, тай маком съиде! Та гадаєте, шо вона

зайде на місце? От, переверне си дес у окіп тай пси розтыгнут, а нас поженут далі і подивити си не дадут! Вітки таким дітем має Бог благословити? Стара, а суда-ж!

Прийшла Іваниха старенька і сухонька.

— Катерино, шо ти собі, небого, у свої голові гадаєш? Де тьи покладу в могилу? Ци риба тьи має з'зісти? Та тут порьидні рибі нема шо на один зуб узьити. Аді!

І натягав шкіру на жінчиній руці і показував людям.

— Лиш шкіра та кости. Кудя цему, ґазди, йти з печи? Була-с порьидна ґаздиня, тьижко-с працювала, не ґайнувала-с, але на старість у далеку дорогу вібралас си. Аді, видиш де твоя дорога тай твоя Канада? Отам!

І показав її через вікно могилу.

— Не хотїла-с іти на цу Канаду, то підемо сьвітами і розвіємо си на старість як лист по поли. Бог знає, як з нами буде... а я хочу з тобов перед цими нашими

людьми віпроцити си. Так, як слюб-сми перед ними брали, та так хочу перед ними віпроцити си з тобов на смерть. Може тебе так кинут у море, шо я не буду видіти, а може мене кинут, шо ти не меш видіти, та прости ми, стара, шо-м ти нераз догорив, шо-м може тьи коли скривдив, прости мині і перший раз і другий раз і третій раз.

Цілювали ся. Стара впала Іванови на руки, а він казав :

— А то тьи, небого, в далеку могилу везу...

Але сих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач як вітер, шо з помежи острих мечів повіяв та всі голови мужиків на груди похилив.

IV.

— А тепер ступай собі стара межі газдині та пильнуй, аби кожду своє дійшло та напий си раз, абим тьи на віку видів пену.

— А вас, газди, я ще маю на два гатунки

просити. Дес може сини пустьи в село на пошту, шо нас із старов уже нема. Та бим просив вас, абисте за нас наймили служебку тай абисте си так як сегодне зійшли на обідець та віказали очинаш за нас. Може Пан Бог менше гріха припише. Я гроші лишу Яковови, бо він молодий тай слухний чоловік та не сховає дідів грейцёр.

— Наймемо, наймемо і очинаш за вас вікажемо...

Іван задумав ся. На його тварі малював ся якийсь стид.

— Ви старому не дивуйте си тай не сьмійте си з діда. Мині самому гей устид вам це казати, але здає ми си, шо бим гріх мав, якбим цего вам не сказав. Ви знаєте, шо я собі на своїм горбі хресток камінний поклав. Гірко-м го віз і гірко-м го на верьх вісажував, але-м поклав. Такий тьижкий, шо горб го не скине, мусит го на собі тримати так, як мене тримав. Хотів-єм кілько памнїтки по собі лишити.

Стулив долоні в трубу і притискав до губів.

— Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нїм вік свій спендив і окалічів-єм. Кобим міг, тай бим го в пазуху сховав, тай взяв з собов у сьвіт. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очи замиготіли великим жалем, а лице задрожало, як чорна ріля під сонцем дροжить.

— Оцеї ночі лежу в стодолі та думаю, та думаю: Господи милосерний, ба шом так глибоко зогрішив, шо женеш нї за сьвітові води? Я ціле жите лиш роб тай роб тай роб! Нераз, як днинка кіньчила си, а я впаду на ниву тай ревно молю си до Бога: Господи, не покинь нї ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хиба бих не міг нї руков, нї ногов кинути...

— Потім мене такий туск напав, шо-м чиколонки гриз і чупер собі микав, качьив-

єм си по соломі як худобина. Тай нечисте цукнуло си до мене! Не знаю і як і коли вчинив-єм си під грушков з воловодом. За малу філю був бим си затыг. Але Господь милосерний знає, шо робит. Нагадав-єм собі за свій хрест тай мене, гет відійшло. Ий, як не побіжу, як не побіжу на свій горб! За годинку вже-м сидів під хрестом. Посидів, посидів довгенько тай якос ми лекше стало.

— Аді, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не виходит ми з голови. Таки го вижу тай вижу, тай умирати буду тай буду го видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав тай на нїм забув-єм, силу-м мав тай на нїм лишив-єм.

Одна сльоза котила ся по лиці, як перла по скалі.

— Та я вас просю, газди, аби ви, як мете на сьвіту неділю поле сьвітити, аби ви ніколи мого горба не минали. Будь котрий молодий най вібіжит та най покропит

хрест сьвіченув водицев, бо знаєте, що ксьондз на гору не піде. Попрошу я вас за це дуже грешно, аби-сте мині мого хреста ніколи не минали. Буду за вас Бога на тім сьвітї просити, лиш зробіт дїдови його волю.

Як коли би хотїв рядном простелити ся, як коли би добрими, сивими очима хотїв на віки закопати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, куме, а лишіт же ви туск на боці, гет його відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз на завше. Були-сте порьидний чоловік, не лїзли-сте натарапом на нікого, нікому-сте не переорали, ані не пересіяли, чужого зеренца-сте не порунтали. Ой, ні! Мут вас люде нагадувати тай хреста вашого на сьвіту недїлю не минут.

Отак Михайло розводив Івана.

V.

— Вже-м вам, панове газди, все сказав, а тепер хто ні любить, та тот буде пи-

ти зо мнов. Сонечко вже над могилов, а ви ще порцію горівки зо мнов не віпили. Заки-м ще в свої хатї і маю гостї за своїм столом, то буду з ними пити, а хто ні навидит, той буде також.

Почала ся пїятика, тота пїятика, що робить з мужиків подурілих хлопців. Нешабавки п'яний уже Іван казав закликати музику, аби грав молодїжи, що заступила цїле подвірє.

— Мой, маєте так данцувати, аби земля дудніла, аби одної травички на току не лишило си!

В хатї всі пили, всі говорили, а ніхто не слухав. Бесїда йшла сама для себе, бо треба її було конче сказати, муєло ся сказати; хоч би на вітер.

— Як-єм го віпудував, то був віпудуванний, котре чорний, то як сріблом посипав по чорну, а котре білий, то як маслом сніг помастив. Конї були в мене в ордунку, цїсар міг сїдяти! Але-м гроший мав, ой, мав, мав.

— Кобим учинив си серед такої пустині — лиш я та Бог аби був! Абим ходив як дика звір, лиш кобих не видів ні тих Жлидів, ні панів, ні ксьондзів. Отогди би називало си, шо-м пан! А ца земля най западає си, най си і зараз западе, то-м не згорів. За чим? Били та катували наших татів, та в ярем запръгали, а нам уже кусня хліба не дають прожерти.. Е, коби то так по мойому..

— Ще не находив си такий секвертант, аби шо з него стьиг за податок, ой, ні! Був Чьих, був Німец, був Поляк—г . . . , пробачьййте, взыли. Але як настав Мадзур, тай найшов кожушину аж під вишнев. Кажу вам, Мадзур біда, очи печи тай гріху за него нема..

Всякої бесіди було багато, але вона розлітала ся в найріжнійші сторони, як надгнилі дерева в старім лісі.

В шум, гамір і зойки і в жалісливу веселість скрипки врізував ся сьпів Івана і старого Михайла. Той сьпів, що

його нераз чути на весілях, як старі хлопци доберуть охоти і заведуть стародавніх сьпіванок. Слова сьпіву йдуть через старе горло з перешкодами, як коли би не лиш на руках у них, але і в горлі мозилі попаростали. Ідуть слова тих сьпіванок, як жовте осінне листє, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз-нараз з'упиняє ся на кождім ярочку і дροжить подертими берегами, як перед смертю.

Іван тай Михайло отак сьпівали за молодії літа, що їх на кедровім мості здогонили, а вони вже не хотіли назад вернути ся до них навіть у гості.

Як де підтягали в гору яку ноту, то стискали ся за руки, але так кріпко, аж сугустави хрупотіли, а як подибували дуже жалісливе місце, то нахплювали ся до себе і тупили чоло до чола і сумували. Ловили ся за шию, цілювали ся, били кулаками в груди і в стіл і такої собі своїм заржавілим голосом туги завдавали, що врешті не могли

жадного слова вимовити, лиш: Ой, Іванку, брате, ой, Міхайле, приятелю!

VI.

— Дыдю, чуєте, то вже чьисе віходити до колії, а ви розспівали си як за добро-миру.

Іван витріщив очи, але так дивно, що син побілів і подав ся назад тай поклав голову в долоні і довго щось собі нагадував. Устав ізза стола, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, машір инц, цвай, драй! Ходи, уберемо си по панцки тай підемо панувати.

Вийшли обое.

Як уходили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвала ся, як би горе людське дунайську загату розірвало — такий був плач. Жінки заломили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось з гори не впало і її на місці не роздавило.

А Михайло ймив Івана за барки і шалено термосив ним і верещав як стеклий.

— Мой, як-есь газда, тофурни того катран з себе, бо тыи віполчкую як к....!

Але Іван не дивив ся в той бік. Ймив стару за шию і пустив ся з нею в танець.

— Польки мині грай, по панцки, мам гроші!

Люде задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини і силоміць винесли обоїх із хати.

На подвірю Іван танцював дальше яко-сь польки, а Іваниха обчепила ся руками порога і приповідала:

— Ото-сми тыи віходила. ото-сми тыи вігризла оцими ногами!

І все рукою показувала в повітря, як глибоко вона той поріг виходила.

VII.

Плоти по-при дороги тріщали і падали — всі люде випроваджували Івана. Він ішов зі старою, згорблений, в цайговім, сивім одію і що хвиля танцював польки.

Аж як усі зупинили ся перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочуняв ся і показував старій хрест.

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є вібито і твоє намено. Не бі єш, є і мое і твоє...

II.

ЗАСІДАННЯ.

Радні поволи стягали ся до канцелярії. Кождий, заки входив до хати, висікав ся у сїнях, обтирав ніс полою від кожуха і долонею ще доправляв. Отак кождий ішов межі люди. „Славайсеу — На віки слава“ тай сїдав на лаві, що стояла довкола хати.

Радних було вже з половина, старші сїдали ближше до стола, а молодші трохи

подальше. В куті коло печи стояли сїнники один на другім, а коло них чорна бляшана банька. То був шпиталь. То як раз або два рази до року написав лікар письмо до громади, що того а того дня буде в селі, то вїйт кликав до себе поліцияна Тому:

— Вже, небоже, мусиш завтра прихарити канцелярию, бо адї, прийшло письмо, що дохтор приїде. Обшуруєш трохи підлогу, посишлєш піском, розкладеш сїнники по підлозі, понакриваєш їх лентухами, поналишєш тої смердячої води з баньки по кутах — тай очи заткаємо. Є приїє, що шпиталь має бути на холєру тай мусє бути!

Отак поліцаї робив раз або два рази до року з канцелярії шпиталь. А як радні потім сходили ся на раду, то всі пчихали і казали: „Але бо паскудно смердит!“ Ті, що були у війську, говорили, що певно лікар робив „реперацию“ і обмертвлював, та від того так вертить у носі. А Павло Дзїньо то вже добре мав ся. Він все дрїмав на

радї. То як радні пчихали від сопуху шпитального, то все казали:

— Павло мньгкий на голову, та ми лиш пчихаємо, а він таки спит. Треба дохтореви сказати, аби нам не обмертвлював радних, бо рада буде до нічого.

Павло не боронив ся, лишень глядїв цестрашеними очима на радних, а лице єго ставало ще чорнійше, як було. Єго поміркували в радї „намість дурного“ — тай всі з него сьміяли ся.

Тепер радні сидїли на лаві тай балакали — поволи, лїново. Кождий сидїв, як єму було лїпше і як навик. Іван Плавюк, що сидїв коло самого стола і був найстарший, схилив ся на черево, склав руки як до молитви, всунув їх межи колїна тай плював, покурюючи люльку. Долонї, ніс і колїна сусїдували з собою. Отак він сидїв та вповїдав за ярмарок.

— Дайте ми покій з такими ярмарками, як теперішні! Жиди з панами цілий сьвіт

займили. Хто продає — жид, а хто купує — пан! А люде дес-не-дес, шо грубшу яку штуку продают. Тельитко, коровку — то ще, ще, ате волів вже мало.

— Та бо тісно стало! А кождий собі надає: куплю тельитко, прикохаю, дес трохи полови запарю, гарбузів кину тай, уважїєте, шос приросте на обкидок. Тїсні роки настали!

— Правда, шо тісні. Дес давно то, бувало, ксьондзи гїйкали на нарїд, аби не шив, аби не гайнував, а тепер, видїте на рїд і не пе і не гайнує, а грейцїря рівно не видит. Гет нарїд припер си, а на великдень таки рїдко котрий солонину має. Так тьижко, вам кажу, як з камїня за тот грейцїр!

— Всьо перевекслювало си. Таже давно і сеї худоби не було видко. Тепер худоба сама перїста — тиролєка, а давно була сама біла. Я ще не такий дуже давний гїзда, а по жїнці взьвем такі білі волн як сїг, а роги мали такі, шо в ворота не вїзали си. То, бувало, так бігли як конї.

А як їхавем до міста, том дзумбелав. Кажали, шо то була венгерска худоба, як ніби за цу кажут, шо тиролска. Тай тогди була тана худоба, де-де-де-е!

— Тано продавало си тай тано купувало си, але ліпше було. Адї, таже то не лиш худоба инакша настала, а свинї-ж давно такі були? Були, видите, усеїякої масти і шерсть по них довга і драганісті на ногах, а теперішні самі білі і гладкі. То як станеш на свинцкі торговици, то так ними усеїяно, як білим цвітом. Лиш Мадзурі помежи них з черевами похожают.

— То є відай усякий ґатунок. А ніби люди всі однакі? Якос бувем у Коломїї тай дивляю си — йде якеє таке як дїдько, Господи ні прости! Чорне лице гет цалком і руки. Гадаю собі: та цес аби де став у ночи на мості, тай би кождому треба воду освітити. Та бо бігме! Якне жидок казав, шо то такі люде є під сонцем.

— Та вже певне, шо є усякий ґату-

нок. Мій Василь як був у Вігні при воеську, та казав, шо видїв такі свинї, шо ані вух ані рийки, ані ніг не видко, лиш таки толуб.

— Є вєсього на сьвітї, а біди найбілше...

Бесїда станула, бо війт надїйшов.

— Та шо май чувати в містї, віте?

— Коби гроші, то в містї би добре. Вижу, пани лиш зайдут на ресторацію тай шот та поїдают шо найліпше і гроші мают. Коби хоть на тиждень перекинути си в пана! — говорив війт.

— Як у якого пана. Бо є такі, шо на солomé сплут, а зубами обїекают си. Зверхи камазелька а сорочки нема. Лиш притулит на груди трошки полотенца тай убрав си! А неодин такий голоден, шоби макух їв,— казан Проць, що давно у дворі служив.

— Та ще бувем у секретаря ізза тої толоки. Шое він минї там белендїв тай каже, шо коби, каже, у вашім селї менше люде тих казетів на пошті спроважували. То, каже, опуканство. Мужиків, каже, є шое

дуже багато. То як лиш двадцїта пайка дасть по левови за газету, тай си зробля тисячі тисячєнні грошиї за дурно, за пу-сто. Такий панок, каже, все сам понаписує, тумана пустит, замастит, загладит, а мужики дурні, каже, читают та аж облизуют си, шо панцке поле на люди перейде.

А ви певне стояли та потакували? — питає молодий радний Петро Антонів.

— Ні, бравем си з ним за-барки за якогос там латюгу, шо туманит людий! Добре ксьондз із Грушевої казав, шо нарід дає си на підмову всяким криміналникам, а потім каже, прийде шо до чого, а вони ізнирли, а дурний нарід сидит по арештах. А тож мало попосочили та покалічили?! Я лиш не люблю, як мині хто під ніє підкидає. Ніби я громаду продав або зрадив? Ніби пхаю си у вібір? Вібираєте кого хочете, а я стою на боці.

— Ви би си пхали, але ми кличимо:

ацю! Ви би ще й дітем ковбаси принесли до дому, — говорив Петро Антонів.

— Мовч, — закричав вїт, — мовч, бо тыи скажу закувати, ти шмаркачу! Та динїт си ґазди, ци я з ним свинї пас?

— Ви мині носа не обтерали, а на мою бесїду можете так потакувати як секретареви.

Сварка починала вже ставати бійкою і старий Іван вмїшав ся в діло.

— Ти, небоже Петре, не будь угурний, таже знаєш, шо молодий мусит старшому змовчыти. Один чоловік такий, шо не боїт си нічо, а другий тай боїт си. Я сам, ґазди, все за громадос стоявем і стою, але, бігме, на ваш збір не пішовбих. Якос я з осени був у місті. Надикає мене Злісний тай каже: ходїт на збір та хоть на старїєть подивите си, як мужики до купи еднают си. Кажу я ему: бігме бих не пішов! Воно добре, шо еднают си, бо як то приповїдают, шо громада великій чоловік, але я не підю. Я кажу, арїє і посивів, а ще в криминалі години

не сидів. А тепер траба міні на старість нечести? Таже здає си ми, шоби кожда маленька дитина в селі показувала: аді, вуйко Іван та в дитині сиділи! Не піду, тай не іду! Мій Ніколай ходит, але я не іду.

Якось старши Іван сил та не тим тай улагодив сварку. Дитинців лишив ся однако.

— Але ми балакаємо та балакаємо, а ви, віте, не кажете, чога ви нас поскликали? — питав ся Іван, аби сварка не обернула ся.

— Вже я вас не буду скликати, кобим добув своє тай плюю на уряд та най вам пмаркачі вітуют.

— Але, але, ви гадаєте, шо віта не найдемо, ми би з села на цілу околицу вітів настарчили, — не дарував Петро.

— Та шос старший брат має на раді казати — говорив віт.

Старший брат церковний Василь почав говорити.

— От не знаю, ци то в четвер ци в пет-

ницю та прибіг до мене писарчин парубок. Ой, каже, вуйку, я видів, як стара Романиха зпід церькови дошку несла. Пішов я на другий день під церькову тай якурат нема одної дошки. То ще з тих, шо від дзвінниці лишили си. Воно правда, шо то вже адрихлавіли ті дошки, але як то зпід церькови рунтати? Тай, видите, така стара жінка тай киває того, шо не до неї. Пішов я до ксьондза тай уповідаю, а ксьондз кажут, шо має си на раду дати знати, бо, кажут, як то церькову обкрадати! Я би, до пса, вже нічо не казав, якби воно мое, але церьковне та траба его боронити — оскаржував Василь.

Всі радні мовчали, бо хто би то надіяв ся, що стара Романиха та злодійка. Ніколи по селі не було за ню чутки, аби вона крапа.

За хвилю увійшла Романиха. Стара, обдерта, з синім лицем. Станула коло дверей тай почала борзо крізь плач говорити:

— Я, газдики, вкрала ту дошку, таки-м украла, абисте знали, як мене мій син на старість обсербує! Та я в хаті не маю віхтика солімки, аби хоть покурити! Я сижу на печи тай замерзаю. Цілому селови шию та прьиду тай пальці ми деревіют. Очи ми вже скаправіли. Та ще кілька я зашию, аби душу погодувати — нема ґрейціря на топливце. Та я свому синові вею свою крішку дала, лиш собі один кут лишила, а він навіть до мене раз на місць не подивит си. Аби увійшов та: бісе ци чорте, шо ти дієш!? Ні тай ні!

— Але зпід церькови красти? Таже ваші гони, жінко, вже не довгі та памьнтайте і на тот бік, абисте шо принесли. Ви стара жінка, та я кажу, аби вас не замикати ані бити, лишень дасте лева на церькову тай йдїт собі з Богом, а більше аби я не чув за ніяку крадіжку,— судив вїйт.

Романиха кинула ся як опарена.

— Ой, віточку, та я вмру та не буду лева мати! де мині лева, де, де, де?!

— Мус! — була відповідь.

Радні мовчали. Чули, що баба дуже бідує і знали, що лева не має. Але вкрала, що правда, то правда, тай ще зпід церькви! Вже мали гадку сказати, аби потрошки давала, пошусці, по дві, як почав говорити Петро Антонів.

— Я би, люде, казав, аби таку бідну одову не карати. Церькова відай си не заґріє одовиним левом. Деє то вповідают, шо давно церькви западали си і робило си на тім місци озеро безконешне. Як би таких кервавих левів одовиних набрати та покласти в скарбону церьковну, тай відай би жадна церькова не стримала сліз одовиних. Це відай би було не по правді. Та замісь аби церькова бабі дала, та ще ме від неї брати того студеного лева? Я якоє був у баби за прьидивом. Вхожу, а в хаті студеніще, як у ґаздівскі стайни. На опецку

горить каганець такий, як зеренце пшениці, тай кілька всего вогню у хаті. Баба сидить та мне пальці як деревені. Я би казав, газди, аби ви не казали єї платити того лева.

Війт злісно поглянув на Петра. Радним як коли би камінь із серця спав. Всі одним голосом заговорили, що не треба бабиного лева. І старий Іван сказав: а най Бог сохранил! Ще казали прикликати сина бабиного і старий Іван взяв єго картати.

— Мой, мой, таже вона тебе на лані під корчем ховала та холоду шукала. Мой, таже вона тебе обширала і облатувала і плакала, як ти до бранки йшов, а ти єї віхтика соломи не кинеш? Єй, коби я був вітом, я би тебе на остатне вогниво скував! — проказував Іван.

III.

З МІСТА ЙДУЧИ.

Перший:

— Лишень самого полотна зо пятьдесять звоїв по смерти лишило си. Такого бога-

тиря пошукати. Хліб стояв від десіть років немолочений — там були маетки! А кілька сума?! Таже небіщик рік від року продавав пару волів за штириста левів. Де та сума, де ті маетки? Тай не знати, хто тими грішми загрів си? — Прийшла смерть тай мус усе покидати!

— Бувало прийдемо до него колідувати. Віколідуєм шо віколідуєм, а він виходит із хати тай: проше, братя, до хати, най вам файно подькиую за кольидку. Входимо до хати, пообсажує за стів тай каже: прийматимете як є, бо як би я не одинокий, то жінка би якоє прилагодила, а так най жінка з Богом спочиває на могилі, а ви вібачийте. Тай сам нас приймав. Бувало понакладає такі хліби, як точила, та такі білі, як з фунтової муки. А солонини як унесе, то така як долоня завгрубшки. Такої сегодни і в різничок не видко. Горівки вже кілька було, шоби вужі мали доста. То, бувало, пемо та їмо, а він просит як на весілю: пийте,

брата, як не стане, то ще принесу, напийте
си у старого! То пемо та колідуємо старому:

...Будьже нам здоров пане Максиме в неділю,
В неділю рано дзелене вино сажене.
Вінчуєм тебе спийстим, здоровем в неділю,
В неділю рано дзелене вино сажене.
Чесний, велишний, а в Бога вдьишний в неділю...

— То як вже віколідуємо, а він пе
порцію до нас тай слози обтирає. Як
стара моя, каже жила, то ви і єї ко-
льидку колідували, а тепер нема кому за-
колідувати тай старому сорочки віпрати.
Я, каже, не знаю, у котрій кут го-
ловов ударити, де си притулити? То, зна-
єте, аж нам слози станут в очах, як він
зачне за свою садинокість уповідати. Так
ми сиділи нераз добрих три годині у Ма-
ксима. Бувало вже зберем си, а він не пу-
скає. Є, каже, в мене і їсти і пити, як
якіс казав: і хліб і до хліба — та ще
забавте си, бо безцешно, як умру, то в ці
хаті не мете напивати си. Лиш мене, каже,
припорпают, а мій Тимофій все пустит —
шо до цинтля. Я, каже, старий, аби брехати,

а ви, молоді, мете жити та мете видіти.
Тай, аді, так стало си, як небіщик віщував.

Другий:

— Якос паламариха на сапаню впові-
дала, шо він, небіщик, не любив до коршми
заходити. Лиш, каже, раз або два рази
в рік вперізував черес, клав у „злодійку“
петку тай гайда до коршми! Правда, шо
не любив ходити до коршми, але вже як
пішов, то сороки й ворони пили — пив
хто не хотів! А дес по опівночи вертав си
до дому вже добре горівчиний. То, каже,
усі сусіди знали, шо він іде до дому. Стане,
бувало, на воротях у себе тай кричит: на
спроти, на бідні запишу, а єму не дам, шо
довкола мізинного палца обмотати! Тай
ішов собі на приспу. Як був пеній, то ні-
коли не входив до хати, ци зима, ци
літо — все на приспі спав. Тай уповідают,
шо якес нечисте присильовало си до него
та мордувало на приспі. Стогне, стогне, як
худобина, тай сфатит си з приспи та до-

вкола хати біжит, біжит, та кричить: рабівники, злодії, що мою працю розтыгаєте!? Тай, бачу, хапав дручок та обгонив ціле господарство, як пєс від якихос злодіїв. Диви си, а він знов на приспі дримає. Ого, вже за мінуту тай верещит, аж крізь вуха промкає си: паршьіку, а тиж мой, що корову із колешні віводиш?! Та я тобі амінь зроблю! Тай знов літав як несповна розуму по тоці. То, казала паламариха, що так цілу ніч божу ним носило та мордувало. Спит на приспі та крізь сон гукає: аді, аді, вже ліцітуют, вже бют печытки, вже на бубень вікликают! Відай воно правда, що він ще із за-молоду купив собі щезника. Він і до худоби знав, таже корови у него по дійниці молока давали.

Третій:

— Якос незабавки, як Максим умер, та в мене хлопец заслаб. Гадаю собі: таже траба якогос ліку шукати! Умре, бідний

єввіте, тай ховай ни знати з чим тай у чім? Тай пішов-єми до нашої брехунки, до Каміянних. Якурат вона надійшла, примовила хлопцеві тай, як то знаєте, пошта — сіла тай розповідає. Ходит по селі та все знає, що де дїє си. Тай уповідає жінці, що, каже, тижем перед смертев та був у мене Максим. Слухаю і я. Ще відай, каже, і на день не займало си, як прийшов. Вчула я, що хтос дверима рипнув тай сфатилає си, кажу, певне до родів. Дивлю си, а то старий Максим. Ти бабо, дес каже єї небіщик, ще спиш, а то вже днина. Єй, де, каже, днина! Сів він на лаві тай такий обмінений сидит, що аж. Ти, каже небіщик, якає брехунка та дай мнї розвезок на сон. Саме, каже, в опівночи приснило си мнї, що дес я віхожу з хати на двір, а то сполудня така чорна хмара, що аж єнна краями! Гадаю собі: ото зараз упалит град, бадю, бадю, піде хлїб у цівец! Тай пішов-єм до хати, вінє кочергу тай лопату тай склав

навхрест. Та лиш я склав навхрест, дивлю си, а то зпід вугла вода просікає си. Став я тай дивую си. Е, табо то зпід другого, зпід третого, ба й зпід усіх нори пустили! Дес я збояв си. Глипнув-єм на тік, а там такі нори грают, як на сіножытах. Дес я побіг за рускалем, дес я спускаю ту воду в став, дес та вода снопи підмюле. колешні підмиває. Відкидаю дес снопи тай аж упрів-єм — тай пробудив-єм си. Ти якас, каже, брехунка, та розвежи мині цес сон, шо воно має бути з тими норами? Тай, каже Касияниха, шо я ему сказала, то сказала, але він у тиждень тай умер. Тота відьма помогла таке Максимови, як мому хлопцеви. Але кобих єї лице уздрів, тайбих перевалив як суку! І гроші взяла і горівку пила, а хлопец до трьох день тай на лаві!

Перший:

— Знак тому, шо був віщун, бо все сповнило си, як віщував. На его подвірю якурат можут тепер нори грати! Анї хліба

в оденках, анї худоби, все Тимофій поспродував. Пішло маєство як за водою.

Другий:

— Коли бо, видите, за життя він не злюбив сина тай слова доброго ему не сказав, а син як дірвав си до маєтку тай таке понаплітував, шо ніхто тому кінца не найде. Банки, якіс векслї, жида і всьика нужда. Пропадає на пни. Тай коби-сте знали, шо Тимофій і не пе, лиш так му все з рук паде якос. Бог знає...

Третій:

— Але ци-сте чули, яку Тимофій має шатороч із жінков? Та, бачу, вже єї добиває. Дес ще з осени з'їхала комісія з банку до него тай каже: або гроші або пускаєм маєток на вікликанє. Звертів си, звертів си, тий до жіночої пайки. Дурна жінка бери та підпиши си у нотаруша та дай свій ґрунт продати. Ніби дістала якіс тот вексіль вповідають люде, але тепер єї тот вексіль боками лізе.

Перший:

— Ой правда, що дурна! Друга жінка, тай дітий нема... Та най би чоловікови яка примха стала си тай шуруй, бабо, попід чужі плоти. Таже діти від першої зараз би нагнали. Тай шукай, бабо, права не знати де і з чим?

Другий:

— То вона, бачу, дала тот вексіль братови, а тепер приходит речинец платити тай дотискают. Та тепер там у хаті таке покаяніє, шоби птаха не сіла на хату. Як дізнав си, що вексіль вже у місті, та як прилетів з міста, то й коні не розпрыгав, але влетів до хати та до жінки.

— А вексіль де? — каже.

— Ой, я дала братови.

— То в тебе брат чоловік, ци я? —

Та, бачу бив, бив, аж ребра поломив. Як учув, тай розум стратив.

— Клади, каже, голову на поріг, най

рубаяу, ти підеш сиру землю їсти, я на шибеницу, а діти жидам воду носити!

А вона, бачу, молила та просила.

— Ой, каже, чоловіче, коби я з тобов мала хоть одну дитину, а найже тобі шо стане си тай я піду попід чужі вугли кукати?

— Меш, каже, кукати, як глуха зазуля, заки ты у гріб не зажену.—Тай льигли отак спати, він з краю, а вона від стіни. Шо години, бачу, вставав та бив. Кажут, шо болото зробив з жінки. А рано вона хотіла втечи, але ймив та привезав та місив обца-сами, як у глину. Най Бог боронит від такого!

Третій:

— Здурів чоловік тай решта! Таже він рано відвезав єї тай казав, аби файно вбрала си, бо підут на храм. Тай поволочив, кальвін таку збиту на друге село. Але вповідали люде, шо на храму вона синула кіптарь а сорочка кервависька!

Обступили її жінки та питали, що то єї таке? А вона бідна в плач! Всі храмові іззирают си як на чудо. А Тимофій, бачу, встав ізза стола тай: жінко, каже, марш до дому! Та так вони похрамували. Як вертали до дому, то лиш один Бог знає!

Перший:

— Гет люде падут у долину так, як би їх хто трутив у бульбону.

Другий:

— Таки небіщик Максим шос знав до себе. Аді, нори знорили і его маєство і невістці нори по плечах просікают...

Третій:

— Таке знав, як і ми. А ніби так не пішли усї господарства? лиш Максимове? Аді, ваш тато ще мав ґрунт і воли, а ви вже зарібний чоловік.

Другий:

— Та мав, але де тому кра-ай! Де, де, де-е!

— От якос ми добили си до села. Рот ба сеї, ба тої — балу та балу, а ноги сараки йдут. А ви завтра де йдете?

Перший:

— Та до двора!

Другий:

— А я до того паршивого Срулика бо-дай его шлях трафив. Ще від літа винен.

Третій:

— А я до ксьондза...

IV.

С В Я Т И Й В Е Ч І Р .

Сина як пуп сиділа на печи посеред купи дрантя і без упину била головою в стїну. На припічку сидів син бабин.

— А хотьбим продавси, то топлива ні відки вам не дістану, а хотьбим украв, тай імут. Сидіт на печи, обтулюйте си в лажмітя, як можете, тай тепла чикайте. У мене малі діти та венут, сарацьита, на морозі. Аді, приніс-сми вам хліб тай горівки крішку тай білу дранку та обійдїт собі сьвита по божому. А може ще люде вам шо внесут.

Тай головов у стіни не бийте, бо нічо з них не вібете.

— Колижбо я, сину, кількому морозови і такі студени не годна вітримати. То аж в самих кістках я мороз чую. А головов я в стіну бю, бо бим на місци задеревіла, як бим не била.

— А ноги ніц не стухають?

— Ноги, синку, як коновки набреніли: ані їх пігнути ані їх зібгати.

Показала ноги сині і блискучі як скляні бервена.

Я не годна ночи зночувати, такі ночи довгі, довгі, як колиби десіть на одну склав. Веї очинаші зговорю, все поперегадую від найменшої дитини тай дня діждати си не можу. Тай так гірко сидіти самому у таким студенім вертепі.

— Та коби хоть Бог змилував си та муки вам довгої не дав тай лежі гнилої, аби вас борзо спрятав.

— Ой, синку, я так тої смерти, як мами рідної, чикаю. В ночи то в кождий кут пролуплюю очи, ци де с кута не приви́дтиси, бо як приви́дтиси, тай незабавки таки приходит. Але не приви́джуеси.

— Та смерть прийде але коли. А коні стоя, гай, скиньте непранку та най на вас сорочку натыгну.

— Я, дитинко, замерзну, як ти мене в білу сорочку вбереш. Я рада, шом цу на собі загірла тай, як якіс казав, своїм нендзі рада, шом заплодила, бо все вкусить то от-як тепліще в шкіру.

— Ви вже розум вістаріли — таже не мете на різдво у такій нендзі сидіти!

Натягав на маму сорочку.

— Не далекі ваші гони, кости як мечі із шкіри вілазьи, — коби борше.

— Тай я тото, синку, кажу, коби борше.

— Та сьвиткуйте здорові.

— Йди, йди, бо то панцка служба.

Дрожада на печи зі студени і головою в стіну била.

— Тото добру дитину маю, тото ходит коло мене тай не забуває. Ніколи не встидавси, шо мама з торбов ходит. Благословю тьи синку на все добре.

І рукою благословила.

Легонечко ковтала головою в стіну, якби з радости, шо сина доброго має.

— Славайсу.

— На віки слава.

— Я вам, бабо, солодкої пшениці тай тіста принесла, абисте за мою Марію очинаш зговорили.

— Прости біг, небого, я зговорю очинаш за твою Марію.

Хрестила ся синими руками.

— Славайсу.

— На віки слава.

— Надніс-сми гезди трохи пирогів, а ви за мою першу очинаш вікажіт.

— Бо да-прости, Андрію, я вікажу за твою Катерину очинаш.

Шепотїла молитви.

— Славайсу.

— На віки слава.

— Я вам, бабко, рибки принесла, а ви за нашу маму поклони вібийте. В людий съвито, а в нас, якби тіло ще на лаві лежбило, так плачемо. Ще того съвіт-вечера вони нам вечерю лагодили.

— Я, сирітки, вібію поклони за вашу маму.

Дівчина плачучи вийшла, а баба продувала порох з печи і цілювала землю і поклони била.

Дуже богато мисочок люде понаносили.

Вечер ловив за очі і баби вже не було видко, лишень єї молитви розходили ся з печи по хатї.

Галузя грушки шморгало у вікна, а шибки дзеленькотїли.

— Колідуї мині, грушечко, колідуї, бо ніхто мині цього вечера не заколідує, такого великого вечера лиш ти бабі колідуєш.

В руках держала флящину з горівкою.

— Я буду горівочку попивати, а ти мині файну кольдочку колідуї тай мому синові, бо свої мамі не скидаєш...

Пла.

— Якби не він, тайби ні аж на весні найшли, якби сонуха з печи аж на дорогу вдарила.

Пла.

— Аді, оцеї, грушечко, жіноцкої, що каже:

Нова радість стала, яка не бувала,
Над вертепом звізда ясна світу засіяла...

Дрантивим голосом цілу коляду відколядувала.

— Тепер увес мир, увес рід колідує і веселити, а я собі з грушечков, ми обі собі. А оцеї, грушечко, стародавньої мому Митрові:

Вінчую тебе щастливим здоровем повій,
Повій, не вій тер похилив явір с-тихенька.

Верещала, якби з неї хто паси дер.

— Оцеї мій старий любив колідувати. Видиш, старий, а я собі без тебе пю та гуляю тай колідую. Твоя грушечка зо мною колідує. Ой, я вже с тобов ні, ой, ні! Я не твоя вже газдиня...

Пла.

— Ой, не твоя! Я собі без тебе раду дала, я собі торби пошла тай межі люди пішла. Як-ем с торбов за твій поріг переступила тай я вже не твоя газдиня, нема рихту.

Пла.

— Але як-сми вішла, Михайлику, перший раз с торбов на дорогу тай чулам, шое у гробі перевернуви, а мині від сонечка світого сором стало тай вернуламеи до хати. Молитви старецькі говориламеи у твої хаті. Отаку-с газдиню лишив післі себе.

Пила.

— А тепер мене, чоловіче, пси з усіх селів знають, а я їх твоєв паличков відгоню. Алем тим жебраним хлібом сина згодувала. Він мамі їстки внесе, він сорочечку мамі на плечі натыгне, він мами не скидаєси. За него старий усі гріхи маєш мати прощені, за него одного. Бо за твою газдиню ти ласки в Бога не доступиш.

Напила ся.

— Алем, старий, п'яна, алем помійница! Кобис ні тепер уздрів тай душаби ти-си зрадувала. Алебис парив, алебис бив! Лиш за кіски та голову межи коліна — тай вези на двоє. Бий жебрачку та вона твою пам'нит з торбов сьвітами рознесла! Бий яй суку, бий, най вона тобі д'хаті дідівських куснів не волочит!

Випила решту.

— А припри-ж собі, мой, газдиню, лиш таки йми за кіски та отак оту старицу... Гатила головою в стіну як скажена.

— Лиш таки отак, най креперує торба громацка.

V.

Д І Т И.

Поклав граблі коло себе, сів потім на межу, закурив люльку тай гадка гадку пошибала. А далі говорив на четверо гоний за голосно.

— Най я трошки спочину супокоем, бо лиш дома вкажуєси тай зараз дідови роботу найдут. Таки невістка, коби здорова, круть, верть тай зараз заповірит: Табо ви не сидіт...

— А то Господь, шо над нами, видит, шо я лиш ногами перебераю. А руки, аді, як згреблю, а вжем місяць не голений, а до церькови вжем дорогу забув. У чім піду, коли все з плечий забрали?

По межи, по межи тай дідів голос цілим полем вандрував тай всі обертали ся

в сторону за дідом. А він скаржив ся, не переставав.

— Ой, сьогодні, такі діти. Але мене ще богу-дьякувати, з пам'ятити не вікинуло, я ще знаю яку бесіду у нотаря малим. Сухенький був панок з борідков тай він так роз'езував синові. Дідови, каже, допоки его живота то має ему бути его постіль, він має спати, він має вілежуватиси, аби і до схід сонця. А вже як, каже, его на лаву покладете та землев припоршаєте то ти тогди з лави на дідову постіль переберайси. А бабі, каже, має бути бабина піч, вона найси вігриває, най-си Богу молит, а як вже ї обмиєте тай руки навхрест складете та тогди най невістка вже лізе на піч, бо вона єї.

Осіиний вітер грав ся сивим волосєм дідовим.

— Але коби нотарь дес вечером подивиси до хати. Син на постели, невістка на печі, а я з старов на землі, на солімці

вальємоси. А цеж по правді, а де Бог є? У цих людей вже нема Бога, ой, нема...

Ще й головою казав, що нема Бога у молодих людей.

— Здихайте старі, бо вам шкода лижки страви. Молочко поїдають, сирец поїдають, а ми як щеньгита на них дивимоси. А я їм коровку дав, овечки дав, плуг дав, усе дав. Як люди дають та так і я дав. А сьогодні вони вповідають, що ви старенькі, слабенькі тай їжте маленько. Отак нам уповідають наші діти.

Голос дідів дрогнув тай дід урвав бесіду.

— Тай поховають нас як псів, бігме, чобота на ногу не покладут...

Громада бузьків спала на очерет і злопотїла крильми над дідом аж спудив ся. В теплі краї збирали ся відлітати.

— Ого, вже осінь. Отак, отак тай різдво незабавитси...

— Але яке воно розумне, хоть птаха, лиш що не говорить. Ему зле, а воно собі шукає ліпшого. В зимі нема жьйби тай студїнь.

А воно знає наперед. Не так як чоловік, що мус свої три дні на місци коротати.

Встав з межі, сховав люльку, взяв граблі тай пустив ся до дому. Ще кілька разів обертав ся за бузьками. Тай станув.

— Ба, хто би мнї, добрий, сказав, чи я ще з бабов дочикаю, аби їх назад видіти, як повернутси? Відай вже котрес із нас бриздне, відай уже бузьків не будемо видіти...

VI.

П І Д П И С.

Мала Доця ходила лавою поза плечі ґаздів, що писали коло довгого стола свої імена. Кождий зі взору. Грубими руками оті писарі обходили з кожного боку, відкиби найліпше їм почати. Грудьми притискали так до стола, що аж скрипів. Наука йшла тихонько лишень чути було млясканя губів, як ґазди мочьили луфко в роті.

А білявенька Доця заглядала до кожного, чи добре пише.

— Доцю, ня, а подивиси, як воно вглядає?

— Ще чепірнате таке як нечисане повісмо, ще пишті.

І ґазда пхав олівце в рот і зачинав знов писати.

— Анужко глипни на моє, бо я вже его чешу другий вечір аж нї груди болы. Ану читай, шо я написав.

— Павло Лазиренко.

— Якурат я. Та так воно там стоїть, шо кождий пізнаст?

— Хто вчений тай кождий.

І Павло почервонів з утіхи і оглядав карточку з усіх боків.

— Анужко я ще раз его віпишу.

І нахилив ся і слинив олівце.

Доця якоє дуже поважно ходила поза плечі ґаздів, єї мама дивилася з печи і ути-

хомиряла хлопців, аби не верещили, бо вуйки позмилюють нумера.

На лаві сидів старий Яків Яримів і з великим вдоволенем дивився на оту науку. Врешті не міг видержати, аби не заговорити. Дві години глядів з найбільшою увагою, а тепер не втерпів.

— Мой, газди, та лишіт трохи на завтра, таже грудн вам потріскают.

Газди підняли голови і як пришиблені виглядали.

— Вішукавем вам добро тай маєте мині подькиувати, а Доци маєте дарунок купити.

— Та хто вас на таке вгараїв?

— Біда мене на це нарадила.

— Яка біда?

— Викслї.

І старий Яків став розповідати вже сотий раз, як то було.

— Таже всі знаєте, шом на горівку не везав землю по банках, боби ні Бог скарав. Але стара мене запхала.

— Як стара?

— Ви мой і молоді і вчителеси вижу письма тай нічо не знаєте. Уходит з кофори тай каже: мой, старий таже муки нема лиш зо дві мисчині в міху. А я подумав, подумав тай гай до міста писатиси на сотку до заволічкового банку.

— Прийшов я, знаєте, до того банку і кажу, шо так і так: не стало хліба межі діти тай прошу, пане, вашої ласки тай божої позичити сотку.

— Грунт маєш?

— Є, пане, таже без ґрунту сегодни ніхто не даст.

— А стоїт на тобі?

— На мині.

— Табула чиста?

— Гет все чисто.

— Довги маєш?

— Та дес межі жидами є не такий то довг лиш струп. Та вже за цу сотку і хліба межі діти кину і жидам рот заткаю.

— То принеси аркушок і аністрат тай підеш на посідзене.

— Та коли прийти на то посідзене?

— Говори до мужика, тебе на посідзене не траба лиш паперів.

— Вібачьийте мині, пані, бо я не порозумів а папері аді гезди. Тай вітынг з пазухи тай подав. Там кажу дес є все, бо я то до купки все складаю всі письма. Я, видите, тому не розумію нічо та все тото разом тримаю. Перебрав він, найшов шо до него тай каже: за тиждень прийди.

— Ходив я зо три рази, аж каже на решті, шо є гроші хвалені.

— А вмієш, старий, писати?

— Ей, де пане! У школі мене не вчили, у воську не бувемі тай-сми цалком сліпий.

— То мусиш підписуватиси у нотаря.

— Я, прошу, покладу знак своєв руков, аді хрестик, а ви підпишіт...

— Не можна каже, на вексельх хрестів класти...

— А я в гадках став. Це як озмут упіє, як процент наперед відберут, як нотареви заплатю тай того капітану мало шо мині лишитси.

— Звертів я си по місті за ручителями тай надобаю шевца, отого злодюгу Ляпчінцкого. Воно, біда, все никає по місті. Став я тай розказую за свою біду.

— Хлоп, каже, все дурний, гние цілу зиму тайби не навчивси навіть своє порекло на письмі покласти.

— А хоть ти злодюга вічна і помийник жидівський але слова добрі мавси, погадавси собі тай побіг далі.

— Привів ручителів, підписалимси у нотаря але з сотки тринаціть левів обірвали.

— Несу я ті гроші до дому, а тот швец мині з голови не вілазит. Злодій то злодій, але слушні слова говорит. Аді рвут шкіру, здоймают як з вола. Сотку нібис узьив, а до дому шо несеш?

На осім місци все Яків плював і тепер плюнув.

— Кождий хоче від руки, кождий хоче дурнички, а тобо вже так стало тісно, шо раз тісно.

— Поклавами гроші у скриню, а сам до Доці. Ти, Доцько, дїда навчи підписати намено, най дїд панам горло не напихає, бо воно напхане. Я волію тобі плахтиночку кушити...

— Тай навчила тайсте по селі перечули, тайсте з дїда насміхалиси. Але прийшло до крутого, граба викслі підписувати, а ви за дїдом до Доці. Я вам дорогу показав, шо вже не мете гроші утрачѣти.

— Та вже не мемо—відповідали газди— та маємо вам подыкувати тай Доци, наші навчительці.

— Але маєте веїєї по дарункови принести.

— Таже певне...

Доцька сидїла на печи і дуже тішила ся і мама єї усміхала ся.

VII.

Л А Н.

Довгий такий та широкий дуже, що оком зідріти не мож. Пливе у вітрі, в сонцю потапає. Люцкі ниви заливає. Як широкий, довгий невід. Виловить нивки як дрібоньку рибу. Отой лан.

Зісхле бадиля бараболі шелестить на нїм. Під корчем мала дитина. І хлїб ще і огірок тай мисчина. Чорний сверщок дотулився нїжки тай утїк. Зелений коваль держить ся подалеки. Мідяна жужелиця борзенько об'їгає дитину.

А воно плаче за шелестом бадиля. Тай звернуло ся і впало. Впало ротом до корча. Бе нїжками, дуже пручає ся і цоволеньки синїє.

А посеред розкопаних корчів спить мама. Як рана ноги, бо покаліченї, посіченї, поранї. Привязана чорним волосем до чорної землі як камїнь.

Сонце радоби цілу міць своєю на її лиці покласти. Не може її підвести тай за хмару заходить.

Чорний ворон зняв ся, облїтає, облїтає тай кранче.

Врешті зірвала ся. Наслухає, наслухає.
— О то, я! Коло роботи спати!

Взяла рискаль і копає, раз по при раз корчі розриває.

— Добре, шо спит. Така мука, така мука єму тай мині з ним. А заробити траба, бо в зимі ніхто не даєт.

Нагнула ся тай копає, борзо, хутко. А той корчь обминає. Кілько спокою доки спить....

VIII.

Л И С Т.

Полїтичним арештантам мужикам на святїй вечір.

У хатї було так ясно, що баба Грициха видїла кождий палець Іванків, де він до стїни притулив ся.

Сонце спускало ся насамперед на лїс, що стояв на горі перед хатою, на его гадузю лишало всі свої дорогі каміні блискучі, а лїс бив промінями у вікна хати.

І таких їх було багато в хатї, що баба видїла кождїський палець Іванів на стїні.

— Мой, Іване, аби я тебе не видїла бїльше на лаві! Адї, шо ти із стїн поробив. По земли собі бігай.

Іванко бігав відпорога до стола та волив на нитці колїсцятко від ниток тай кавав бабі:

— Не бітеси, я вже, бігме, не буду.

Коло баби на печи сидїла маленька Марїйка з заплетеною кісочкою як мишачїй хвостик.

— Боже, Боже, як народови тїсно стало жити, а як сьвита надїйдут тай нарід таки веселити — гадкувала собі баба.

Лице зморщене, синї губи, сухі руки, сивий волос — отака баба.

— Ба, вуйко Василь ідут до нас із

Николов Сименовим із тим що в школах він-си вчье.

— Тікай із землі, біжи д'бабі на піч!

До хати увійшов Василь із школярем.

— А в вас, мамо, на печі різдво? Він-чую вас счъистым, здоровем, абиете ще прожили межі нами — віншував син мамі тай цілував в руку.

— Ой, синку, міні різдво не в голові! Я, дитинко, веї дни оплакую і сьвито і будень — казала баба тай сльози в очах показали ся.

— А я прийшов письмо від Федора прочитати, бо вчера на пошті прийшло. Семенів, аді, прочитає.

— Та що приписує, дужий він, ци слабує?

Василь витягнув лист з череса, подав школяреви, а сей взяв читати.

„Коханий мій брате Василю і ви мамо.

Клоньюси до вас на різдво і вінчую вас на ці сьвита. Заколдувавбим вам ко-

льидку з кременалу але боюси, шо вітер мою кольиду у лісі стратит тай під ваші вікна не привіє.“

Стара мама обсипала ся слізми а Василь мовчав.

„Тут арештанти як заколідують, то аж сирій мур розсипаєси, аж ржа із ґратів опадає. Як поведут голосом то аж дозорці наслухають. А така кольида в неволи сумна та страшна! А собі то я в ночі гет чисто нагадав за кольиду. Як ще я хлопцем ходив колїдувати, як ви, мамо, мене у тата здовольили, аби пустили у колїду, а потім як ми парубками вже ходили із скрипков колїдувати. Бувало станемо як ліс під вікном. Колїдуємо, а скрипка плаче межі нами як дитина. Ми ще дуще, а скрипка рівно плаче і ніколи ми єї не могли переколїдувати. Аді, отепер чую як та скрипка плакала, таки гезди плаче..“

— Ой, сину, сину, тотос діти осиротив— шептала баба.

„Але годинами, мамо, та так міні у цих

мурах страшно, що не годен я сам на лужку лежвити тай іду до другого, бо бих умер. Як собі нагадаю за Настю, що вона через мене пішла в землю тай мині діти на нівец осиротила тай кров живцем із серца капає. А кризь ґрати видко звізди. А я на них дивлюси, як вони котре більші та менші за собов провады. І почитую собі на велику, що це Настя, а на малі, що це Марійка зараз за нев, а це Іванко, а це Василько...

— Ой, синку, не бери ти собі такий великий туск до голови — крикнула баба, як би осе Федір говорив до неї а не писав.

„Тай все ми-си привижує похорон Настин. Йдете ви, ідут діти за деревищем, ідут люде. А хоругвами вітер носит тай питає: а чоловік цеї жінки де подівес? А подерта хорогва єму все каже: в Стані-славі, в кременалі!

— Ой, замурували ть, сину, у неволи— так зітхала баба.

„Я гадав, аби неправду корчувати, а то

вони мене з корінем вірвали, жінку вбили тай діти лишили на волю божу. Коби ти, брате Василю і ви, мамо, абиете за мої діти дбали. Аби їм голову у суботу змити, а в неділю білу еорочку аби дати. Аби вони чорні не ходили, аби їх нендза не їла. А найдуше, аби ви, мамо, на найменшу Марійку позір дали. Аби воно, маленьке, не слиннло сорочки та аби воно не плакало, бо слина у грудці-си вжирає. Знаєте, що як сирота плаче то всі ангели плачут...

— Обчісую я твої діти шо суботи тай сорочки їм перу шо тижня тай пускаю старі слези за водою — відповідала баба.

„А ти брате, Василю, дбай за мої хлопці. Не пускай їх у мішку по дощеві ходити але ти їм сардачинки поший. Навчи їх на розум, якби й я, а не пусти попід плоти. Зроби з них газдів тай наказуй, аби свого тата тай маму не забували, бо їх тато не був лайдак але своє право тримав...

— Ой, Федоре, не пустю я твої хлопці

попід чужі плоти але навчу їх як рідні — вже Василь казав.

„А ту ниву під ланом засійте пшеницев, бо то добра нива, недавно гноєна. Тай робіт так, аби моїм дітем кривди не було, бо я маю таку гадку, що відци я вже не годен віти. Тай припишіт до мене гет за все, що-си дома діє?“

Клоньиюси до тебе брате, тай до вас, мамо, тай до дітий моїх.

Федір.“

Баба ревно плакала, а обое дітий за нею.

— Нако тобі грейцір, нако але не плачь.

Аді, чуєш, шо дьидя каже, абиc баби слухав, абиc не пуствуав.

Казав осе Василь до Іванка тай дав єму новенький грейцар.

IX.

ВЕЧІРНА ГОДИНА.

Не міг сісти, так єго щось гнало від стіни до стіни. Ходив та ходив по хаті.

Обстанова хатна і кути замазували ся і пропадали в вечірнім сутінку, ав голові зарисовували ся давні образи щораз виразнійше.

— Отсе така хвиля, коли малі діти вибігают з хати на толоку і грають ся дуже весело, нервово. В таку пору дівчата не хотять гонити товару до дому, бо кажуть, що як зоря вечірна на небо виходить, то голос по росі стелить ся, — і сьпівають аби голос стелив ся. А в зимі то мами прядуть кужіль тай сьпівають свої дівоцькі сьпіванки, але так сумно як би банували за молодим віком. Діти сходять ся разом до купи і шепочуть на печи тай засипляють без вечері. Чудна якась вечірна година.

Ходив та гладив себе рукою по чолі, як би хотів усе свої думки замкнути у голові, аби не повилітали, бо щиро хотів їх перегадувати.

— Ба, не знати, що він діє? Такий був добрий товариш. Добре памятаю, як ми раз сиділи у него в садку. Відай тоді він говорив

за ті білі хмарки. Біла хмарка, казав, з золотими берегами суне ся по небі та лишає поза собою білі лілії, а сама йде далі та сіє, сіє того цвіту по синім небі — тай загодину нема ні хмарки ні лілій. Лиш голубе небо морщить ся, як голубе море. Правда, він тоді чогось сумував.

Ходив, а очі єго ставали такі добрі як у дитини.

— От, вже-м забув кінець. Приходить ся вже мамині сьпіванки забувати! А ще до недавна тямив. Зараз. Я займив з Марійкою вівці в поле, у сїножати. Марійка вишивала собі рукави, такі у фасольки. Фасольки вишивала на червоно, хвостики синьо, а межі поміж фасольками обкидала чорною волічкою. Я мусів завертати вівці, бо Марійка була старша. Але була одна білоголова вівця та така влазлива, що жадній сїянці не дарувала. Тай я скинув крайку і ми її спутали. Був спокій. Я бігав розщезаний попід верби та свистав та галасу-

вав на все поле. А потім Марійка мене закликала їсти. Іли ми хліб і сир з листка...

Вже сидів на мягкім кріслі і хлопячі спомини гонили єго як сон на якісь цвітисті поля, що цвітів на них дуже багато і можна їх рвати, рвати.

— Потім прийшли до нас мама. Вертали ся з поля, бо їсти носили робітникам. Дали нам їсти молока і оглядали Марііні рукави. Тай наказували Маріійці, аби ніколи не брала три нитці, лишень дві поза іглу, бо фасольки будуть череваті. А мені казали, аби не качати ся з гори, бо сорочку підру, або собі черево покалічу. „Ти, парубче, не брикай, як кінь по полю, розперезаний, але сиди собі коло Марії та овець пильнуйте“. А я лежав си коло мами та лушив ногами в траву, а мама казали: „Ти не годен ані годинки тихо посидіти?“ Тай тоді злетів бузьок на млаку таки коло нас. Мама ймили мене, посадили на коліна тай почали сьпівати:

Ой, не коси, бузьку, сїна,
бо ся зросиш по коліна.

Та най тота чайка косить,
шо на бакир шапку носитьь.

Збирав усеї сили памяти, аби нагадати
решту сьпіванки і не міг. Очи посумніли.

— Зараз, зараз. Мама пішли до дому.
а я бігав до вечера за бузьком та прись-
півував: „Ой не коси бузьку сїна...“

Розбігав ся як той хлопець, що хоче
яр перескочити і над самим яром все стри-
мує ся. Говорив голосно перші вірші сьпі-
ванки і не міг далі нагадати. Зітхнув і чор-
ний обвід коло очий ще більше почорнів.

— Боже милий, вже не годен я надто-
чити тої нитки, що урвала ся! Вона вже
тоді рвала ся, як мені мама мили ноги
і чисті онучки видирали з старої сорочки,
а тато чобітки обтирали. Всеї ми тоді пла-
кали, бо мене пускали у сьвіт на науку.
І ходив я по тім сьвітї і гнув ся, як лоза
для кавалка хлїба і чув на собі сотки гор-
дих очий.

Махнув рукою, як би хотїв відігнати
ті горді очи.

— По довгих роках я поїхав до мамі.
Тата вже не було. Згорблена, стара, з ко-
стуром у руках сиділа на приспі та грїла
ся на сонци. Не пізнала. А потім мене
привитала. „Наша, синку, Марія вмерла
Я тобі не писала, абиєь не сумував. Та як
умирала, то все за тебе допитувала. Ми
єї дурили, шо ти надїдеш. А таки того
дня, шо вмерла, то казала, шо коби тебе
хоть крізь вікно, хоть через поріг узрїла.
Тай умерла“. Отак рвала ся та нитка...

Несьвідомо говорив мамину сьпіванку:
„Ой не коси, бузьку, сїна...“

— Пішли ми з мамою на могилу. Ледви
мама добили ся. „Адї, синку, отсе Марїїн
грїб. Я вже насадила і рути і барвінку
і хрест дала змалювати, але ще вишеньки
не посадила, аж в осени посажу.“ Сїли ми
коло гробу і мама оповїдали мені за біду
Марїїчину. Чоловік злий, діти малі, біда
в хатї. Вітер здував з вишень білий цьвіт.
Цьвіт падав на грїб і на нас. Здавало ся,

що той цвіт зростає ся з маминим білим волосем і що роса з цвіту спадала на мамине лице. А я нагадував собі як ми з Марійкою вівці пасли...

Горячі сльози впали на стіл.

— А потім мама вмерла. Гріб мамин недалеко від Марійного. Цвіт з маминої вишеньки падає на гріб Марі, а з Маріної на мамин гріб. Був в темраз. Сидів межн тими гробами і пладала ся мені мамина сльіванка. Коли не знаю вже кнця. Посидів я там тай йшов з могили. Лиш вишневий цвіт з гробів летів за мною, як коли би тим цвітом сестра і мама просили, абим не йшов...

Ще довго ходив по хаті та несв'домо шептав:

Ой не коси, бузьку, сїна,
бо ся зросиш по колїна.
Та най тота чайка косить,
шо на бакир шапку носить. —

З М І С Т:

1. Камінний хрест.
2. Засїданє.
3. З міста йдучи.
4. Святий вечер.
5. Діти.
6. Підпис.
7. Лан.
8. Лист.
9. Вечірнa година.